

**THE THESIS OF UNITY OF RIGHTS AND OBLIGATIONS IN CIVIL
LEGISLATION AND TYPES OF OBLIGATION IN
BULGARIAN PRIVATE LAW**

Ivan Rushev, DSc

Department of Civil Law, Law Faculty
Sofia University "St. Kliment Ohridski", Bulgaria
E-mail: i.rushev@law.uni-sofia.bg

Abstract: *The paper contradicts the traditional theory of Bulgarian private law that, within the bounds of the legal relationship of any subjective law, a legal obligation must be complied with. There are arguments for the existence of both subjective rights, which do not resist conflicting obligations, as well as legal obligations the fulfillment of which is not subject to subjective law. It is proposed to classify the legal obligations of 1) those which are correlated with relative relative rights; denies the existence of (2) counter-obligations contrary to absolute rights, (3) petitive (and in particular non-custodial rights existing in the context of civil relations); 4) non-mandatory obligations (Obliegenheiten); 5) natural obligations - to which it specifically opposes a subjective right of the opposing party, but it can not claim their fulfillment, b. they are not yet due or are time-barred; (6) obligations of bonei fidei arising from good faith, and not by express agreement between the parties or by an express legal rule; 7) obligatio propter rem - obligations of the holder of a limited right in rem against the holder of nuda proprias in connection with the exercise of these rights (Art. 57-58 of the Property Act); (8) obligations which at the same time constitute subjective rights governed by the public authority's authority and granted as a right to a person designated by its function (eg a parent) but to exercise it in the interest of another person (the child) - Article 123, paragraph 1 of the Family code and Chapter IX of the Family code.*

1. Българското облигационно право отдавна надживя периода, в който разпознаваше като задължения единствено онези, които са корелат на притезателни субективни права на насрещната страна. Това виждане се считаше за общоприето и в продължение на много десетилетия оставаше неоспорено у нас. Според него правоотношението има два полюса, без които то не може да съществува: субективното право и правното задължение - разглеждани като неразделимо единство. Оттук се правеше и изводът, че всяко субективно право, независимо кой е неговият носител и какво е неговото съдържание, предполага задължение, осигуряващо упражняването на това право. Задължението на свой ред също се разглеждаше като предполагащо винаги някакво право, с оглед на което то се изпълнява.

Считам, че това широко разпространеното разбиране, е сериозно разколебано и в двете посоки. Веднъж, от възможността да съществуват правни задължения, на които не съответства насрещно субективно право (т. нар. несъщински задължения, Obliegenheiten) и на второ място - от наличието на субективни права, чието упражняване не предполага съществуването на задължение. Това поставя под съмнение общоприетото разбиране за правното задължение като възникваща от проявлението на определен юридически факт въз основа на правна норма правна обвързаност на едно лице (длъжник) към носителя на субективното право (кредитор); чието съдържание може да бъде както за спазване на определено поведение (действие или бездействие) или резултат, така и за понасяне на определено поведение на носителя на субективното право. Изпълнението на това задължение е обезпечено от закона със санкции за неизпълнението му (срв. чл. 79, ал. 1; чл. 45; чл. 93, ал. 2; чл. 87; чл. 118 ЗЗД), като това неизпълнение от своя страна е нов юридически факт, от който може да възникне гражданска отговорност за вреди, при наличието на виновно поведение на длъжника в общия случай (вж. чл. 86, чл. 93, ал. 2 ЗЗД).

2. На пръв поглед конструкцията, че може да съществува задължение без насрещно право, поражда смущение, което идва от обстоятелството, че мисленето на правника традиционно е школувано в парадигмата: субективно право - правно задължение. Тази корелативност обаче е характерна не за субективните права въобще, а за една точно определена категория от тях – притезателните, които по необходимост са относителни. Само

те⁶⁹ включват в съдържанието си възможност титулярът им да изисква от задълженото лице определено поведение или резултат - т.нар. претенция, респ. само за техния корелат важи посоченото определение за гражданскоправно задължение. Наистина претенцията в този смисъл е най-важното правомощие в съдържанието на вземанията. Същевременно обаче съществуват и права, на които не противостои някакво насрещно задължение, напр. потестативните права, както и абсолютните (в по-общ план – непритезателните, разновидности на които те се явяват).

2. Преди всичко не съществуват т.нар. задължения за въздържане, които да тежат върху всички останали лица спрямо упражняването на абсолютните права. Те също не са конкретни правни задължения, т.к. до нарушаването на чуждото абсолютно право, съществува само обвързаността на всички трети лица от публичноправната повеля, от общозабранителната норма “не вреди другиму” (*neminem laedere*). Абсолютните права съдържат в себе си само призната и гарантирана възможност на титуляра да има определено свое поведение, а отправеното до всички общо запрещение (запрет) да се въздържат от посегателства, не е претенция⁷⁰. То е само изискване на забранителна норма с пряко регулиращо действие, която не създава нито конкретно задължение, нито насрещно искане за изпълнението му. По това именно съдържанието на нормативното изискване за бездействие на всички правни субекти съществено се различава от относителните задължения за бездействие от страна на точно определено лице – длъжник. Още повече че упражняването на субективното абсолютно право се осъществява в контекста на правна връзка, където на насрещната страна няма определено или определяемо лице/лица, както е при правоотношението. Поради което обосноваването на задължения за неопределен кръг от лица срещу определено лице – носител на абсолютното право, респ. въвеждането на понятието „абсолютни правоотношения“ е логически и правен *non sense*. Такива може да се породят и то само за определени лица, едва когато последните нарушат абсолютното право. Тези конкретни задължения вече са корелат на притезателното (а не на абсолютното) право да се иска преустановяване на засягането.

Отделно от това, правната обвързаност да не се пречи на удовлетворяването на правото е относима не само към абсолютните, но и към относителните права. В тази насока се твърди⁷¹, че “всички облигационни права са в известен смисъл абсолютни”, т.к. третите лица са длъжни да не пречат не само на титуляра на вещното право чрез неговото упражняване сам да си достави очакваната облага, но и на всеки кредитор да си достави облагата, която му се следва посредством поведението на длъжника (чл.21, ал.2 ЗЗД). От друга страна определена „относителност“ се наблюдава и в съдържанието на ограничените вещни права, за които няма спор, че са абсолютни (вж. по-долу п.7)

От нарушението както на притезателните, така и на абсолютните права възникват санкционни правоотношения, чието съдържание може да бъде обезщетяване на вреди или пораждаване на несанкционни права: за преустановяване на нарушението и за възстановяване на предишното положение. Това обаче не обосновава съществуването на правно задължение да не се накърняват права, което да се явява насрещно по отношение на абсолютното субективно право. В този смисъл конструкцията, според която при вещните права например, наред с абсолютната власт на владение, ползване и разпореждане, съществува и относителното правомощие - да се иска преустановяване на нарушението от определено лице, е вътрешно противоречлива. Касае се за едно ново право - да се иска възстановяване на състоянието отпреди нарушението, което обаче възниква едва с факта на нарушението, но то е относително и притезателно, а не е вещно. Т.нар. вещни искове по чл.108 ЗС и чл.109 ЗС

⁶⁹ Обратно напр. Кожухаров, А, Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение, III изд., С. Наука и изкуство, 1958, с.6, който използва понятието като синоним на субективно облигационно право. В този см. и Таджер, Гражданско право на НРБ, Обща част. Дял II, С. Наука и изкуство, 1973, с.355 и сл., където, във връзка с погасителната давност, също разпростира термина вземане до „всички субективни права, а не само до облигационните”.

⁷⁰ Вж. подробно, Кожухаров, А, цит.съч. с.17, бел. под линия.

⁷¹ Кожухаров, А. цит.съч., с. 9.

уреждат не “правото на собственост като притезание”⁷², а едно относително, реституционно право - да се иска възстановяване на отнетото или нарушено правомощие владение. То възниква от нов фактически състав, включващ освен субективното право, още и нарушаването му и съществува наред с абсолютното вещно право, не като негова част и без да го дублира по съдържание. Непрitezателните права не се превръщат в притезания дори след нарушението им, т.к. за тяхното осъществяване в случая ще е необходимо само прилагане на защитата и санкцията (осигуряване чрез процеса – когато те се защитават по съдебен ред - на нормалното развитие на материалното правоотношение), а не и поведението на задължено лице за доставяне на полезния резултат.

3. Погледнато от обратната страна, не съществуват и задължения, които да са корелат на насрещно непрitezателно (вкл. потестативно) право, за насрещната страна, срещу която това право се упражнява. В доктрината то се формулира като задължение да претърпи, да понесе (за *pati*), като обаче отделни автори⁷³ го определят по-скоро като невъзможност на насрещната страна нито с правни, нито с фактически действия да му противостои, с оглед на което и определят потестативните права като правна власт.

Неиздържаността на разбирането, че всяко субективно право, независимо кой е неговият носител и какво е неговото съдържание, предполага задължение, което осигурява упражняването на това право, се доказва и от правната същност и последиците от упражняването на потестативните права. При тях насрещната страна е само обвързана по силата на закона от правните последици от едностранното, предвидено в закона поведение на носителя на друго, различно от притезанието правомощие – на преобразуващата възможност, която изчерпва съдържанието на тези права. Касае се за една по-проста форма на обвързаност, в сравнение с корелативността притезание - задължение, която форма обаче не може да обоснове съществуването на насрещно на субективното потестативно право задължение за субекта, по отношение на когото правото се упражнява, „да претърпи” (*pati*) промяната в правната си сфера”. Твърдението че съществува задължение с предмет “да понесе” (т. нар. задължение за *pati*) предизвиканата едностранно от правоимащия правна промяна, е безсмислено, доколкото “задълженото” лице не може да го наруши, т.к. то не подлежи на изпълнение. Неговото осъществяване не е в зависимост от поведението на т.нар. „задължена” страна, респ. (не)изпълнението му (ако то се разглежда като задължение) е без значение за настъпване на последиците на това субективно право.

4. Тезата за единството на правата и задълженията, в частта, в която се обосновава, че правното задължение винаги предполага някакво право, с оглед на което задължението се изпълнява, респективно - че правното задължение винаги е “обвързаност на задълженото лице спрямо носителя на субективно право да съдейства за осъществяване на полезно за правоимащия благо, или да търпи настъпването на промяна, засягаща неговата правна сфера”⁷⁴ се оказва разколебано от друга страна и от съществуването на правни задължения, на които не съответстват насрещни права. Такива са някои уредени в закона задължения, които в правната доктрина се определят като “несъщински” т.нар. задължения *Obliegenheiten*. Те представляват задължения срещу определена насрещна страна, която обаче няма конкретно субективно право срещу задълженото лице, респ. не може да се иска нито доброволно, нито принудително изпълнение на това задължение.

Като примери за такива се сочат: задължението на купувача по търговската продажба по чл. 324 ТЗ, задължението на купувача по чл. 194 ЗЗД, аналогичното задължение на възложителя по договор за изработка да прегледа изработеното съгласно чл. 264 ЗЗД⁷⁵ (за да може да претендира някоя от възможностите, предвидени в чл. 265 ЗЗД, възложителят трябва

⁷² така приема напр. Павлова, М. Гражданско право. Обща част, С. Софи-Р, 2002, с.178.

⁷³ Вж. така напр. Ташев, Р. Обща теория на правото. Основни правни понятия, С. Сиби, 2004, с.118.

⁷⁴ Пак там.

⁷⁵ Задължението на възложителя да приеме работата се запълва съдържателно с нуждата от извършване на активни действия – да прегледа изработеното за недостатъци и да уведоми веднага изпълнителя при наличието на такива. Ако не направи това, възложителят губи възможността да предяви исковете по чл. 265 ЗЗД – арг. от чл. 264, ал. 2 и 3 ЗЗД.

да упражни правата си по чл. 264 ЗЗД, като липсата на уведомление до изпълнителя, незабавно след откриване на появилите се скрити недостатъци, съгласно чл. 264, ал. 2 и ал. 3 ЗЗД, води до преклудирание на правата по чл. 265 ЗЗД). Някои автори⁷⁶ определят като несъщинско и задължението на застрахования за точно и изчерпателно обявяване на съществените обстоятелства, които са му известни и са от значение за риска⁷⁷, а така и задължението в тежест на търговеца по чл. 47 ЗЗП да информира потребителя, преди последният да бъде обвързан от договор от разстояние или от договор извън търговския обект, или от подобно предложение за сключване на договор относно редица посочени в закона обстоятелства (например основните характеристики на стоките или услугите, съобразно използваното средство за комуникация и естеството на тези стоки или услуги)⁷⁸.

Може да се разсъждава и дали не представлява несъщинско задължение обвързаността на кредитора по силата на чл. 95 ЗЗД да приеме предложеното му изпълнение и да окаже необходимото съдействие (предпоставки за неизпадането му в забава) и дали последиците от неговата забава не са всъщност последици от неизпълнение на едно несъщинско задължение (Obliegenheiten), нормативно закрепено в разпоредбата на чл. 95 ЗЗД. По сходен начин въпросът за наличието или отсъствието на същинско задължение в тежест на кредитора, може да бъде поставен и в контекста на разпоредбата на чл. 83, ал. 2 ЗЗД, според която длъжникът не дължи обезщетение за вредите, които кредиторът би могъл да избегне, като положи грижата на добър стопанин. Редакцията на законовия текст поражда питането дали намаляването на обезщетението, което кредиторът би получил, е санкция за неизпълнение на законното му задължение да ограничи или да избегне вреди, като положи грижата на добрия стопанин, или се касае за несъщинско задължение под условие. Макар подобно „задължение“ за приемане на изпълнението и/или за оказване на необходимото съдействие, да е насочено към определено лице - длъжника, това само по себе си не означава, че то е корелат на субективно право, още по-малко – на притезателно право. По тази причина не може да се иска реалното му изпълнение, дори извънсъдебно. За сравнение, чл. 207, ал.4 КЗ (отм.) уреждаше изрично задължение за ограничаване на вредите в тежест на застрахования. Като санкция срещу неизпълнението на този дълг бе предвидена възможността на застрахователя да откаже да изплати застрахователно обезщетение. Друг пример за несъщински задължения, който се дава в правната ни литература, е това на доверителя да прегледа стоката, придобита за него⁷⁹ съгласно чл. 356, ал.1 ТЗ.

5. Естествени задължения – на които противостои конкретно субективно притезателно право на насрещната страна, но тя не може да иска тяхното изпълнение, т.к. те не са все още, или са вече неизискуеми (напр. поради още ненастъпил падеж или поради погасяване по

⁷⁶ Вж. Голева, П. Несъщински облигационни задължения. – Юридически свят, 2015, № 1, с. 35.

⁷⁷ Тезата ми се струва оспорима, т.к. в чл. 363 и чл. 364 КЗ законът разграничава **съзнателното** (в смисъла на умишлено като форма на вина) неточно обявяване или премълчаване, от **несъзнателното** (в смисъл на небрежно) премълчаване, с оглед на което диференцирано са уредени и правните им последици. Същевременно авторът, в цит. в предходната бел. съч. сочи, че при изпълнение или неизпълнение на несъщинските задължения, изобщо не може да става дума за вина, че тя е правно ирелевантна, т. к. тези задължения са по-скоро в личен интерес и не е възможно да се носи вина по отношение на самия себе си. При това положение буди недоумение определянето на задълженията на застрахования по чл. 363 и чл. 364 КЗ като несъщински такива, при условие, че КЗ за неизпълнение на задължението за уведомяване предвижда различна правна санкция, именно с оглед формата на вина на длъжника. А това пък на свой ред сериозно разколебава еднозначността на допускането, че последните отговарят на родовите признаци на несъщинските задължения.

⁷⁸ Също не мисля, че задължението за информиране по чл. 47 ЗЗП може да бъде определено като несъщинско, по причина, че то притежава всички белези на същинско правно задължение, предвидено е в интерес на потребителя, а не в интерес на задълженото лице, а неизпълнението му е скрепено със санкция – от една страна се поражда право за потребителя да се откаже от договора, респективно стига се до удължаване на срока за упражняване на това право, а от друга страна по арг. от чл. 204. (изм. - ДВ, бр. 61 от 2014 г., в сила от 25.07.2014 г.) ЗЗП за неизпълнение на задълженията за предоставяне на информация на потребител по чл. 47, ал. 1 - 3, 5 - 7, чл. 48 и 49 на физическите лица се налага глоба от 100 до 1000 лв., а на едноличните търговци и юридическите лица - имуществена санкция, в размер от 500 до 3000 лв. за всеки отделен случай. В този смисъл тези задължения за информация, макар и да касаят преддоговорния процес, а не съдържанието на договорното правоотношение, не притежават особеностите на несъщинските задължения.

⁷⁹ Така Герджиков, О. Търговски сделки, ИК Труд и право, С. 2014, с. 126.

давност). При тях субективното право или все още или вече, е лишено от претенцията – то не е признато и гарантирано от закона възможност на титуляра да иска поведение или резултат, а изпълнението ѝ зависи от волята на длъжника (чл.118 ЗЗД).

6. Задължения *bonei fidei*. По подобие на римското право, и у нас би могло да се обоснове съществуването на такива задължения, които произхождат от добросъвестността, а не от изрично съглашение между страните или от изрична правна норма. Ако се приеме, че добросъвестността е източник на облигационно отношение, т.е. на субективни права и задължения, то правните задължения, които възникват от нея или следват от правната норма, която визира тази добросъвестност като обща мяра за дължимо поведение, те са *bonei fidei*. Препращането към този източник би могло да е: било в разпоредба на закона, която изрично визира добросъвестността като източник (напр. чл.12, чл.63ЗЗД); било задължението да се извежда от уредено в закона положение (разпоредба, която изрично не споменава добросъвестността, но от съдържанието ѝ може да се изведе задължение за някоя от страните с източник добросъвестността), напр. задължението на кредитора да съдейства на длъжника за осъществяване на дължимата престация, когато изпълнението е невъзможно, ако кредиторът не извърши определени действия или не приеме предложеното му от длъжника изпълнение – (арг. от чл.95 ЗЗД).

7. *Obligatio propter rem* - задължения на носителя на ограничено вещно право срещу титуляра на *nuda proprietas* (и обратно, доколкото са предвидени в закона) във връзка с упражняването на тези права (чл.57-58 ЗС). Корелат са на притезателни права, с тази особеност, че страните по тях са определени не индивидуално, конкретно, а типово, в качеството им на носители на различни вещни права върху една и съща вещь и промяната конкретно на лицето-страна по тях, не води до погасяването им. Елемент са от сложното правоотношение между такива лица, което включва както абсолютни права, така и освен тях, конкретно договорени, обикновени облигационни права и задължения във връзка с упражняване на вещните им права. Разглеждат се като пример за „относителността“ на абсолютното субективно право.

8. Задължения, които същевременно представляват и субективни права, устроени по модела на компетентността на публичноправния орган и като нея, предвидени като право на едно лице, определено чрез функцията си (родител), но предоставени му за да ги упражнява в интерес на друго лице -детето⁸⁰ (чл.123, ал.1 СКи глава IX СК).

Така направения преглед на гражданскоправните задължения, мисля достатъчно добре илюстрира несъстоятелността на тезата за необходима корелативност между субективните права и правните задължения въобще, дори и само в контекста на гражданското правоотношение.

⁸⁰ Вж. така Таджер, В. Принципът за единство на правата и задълженията и приложението му в гражданското право, Год. СУ, Юрид. фак, Т. LXX, Год. 1977, С. 1979, с. 243 – 272.